INTERFERENȚE LINGVISTICE ROMÂNO-MAGHIARE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Daniele PANTALEONI
(Universitatea de Vest din Timişoara)

Între secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, în Banat şi în Hunedoara vecină, apar mai multe opere religioase, lexicografice şi literare, redactate în limba română folosind ortografia maghiară, care creează un curent cultural-religios specific, denumit de unii cercetători româno-calvin.

Aparţin acestei mişcări următoarele texte: *Fragmentul Todorescu* (cca. 1575), *Catehismul* lui Fogarasi (1648), *Cartea de cântece* a lui Agyagfalvi (1642), traducerile după *Psalterium Hungaricum* al lui Albert Molnár, adică *Psaltirea Anonimă* (1660 cca.), *Psaltirea* lui Viski (1697), *Psaltirea* lui Istvánházi (1703) şi cele două dicţionare bănăţene: *Anonimus Caransebesiensis* şi *Lexicon Marsilianum*, ambele datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În acest scurt studiu am hotărât să ne ocupăm de unele probleme de interferenţe lingvistice observate în traducerea anonimă a Psaltirii lui Molnár din cca. 1660[1].

[1] Acest manuscris a fost semnalat prima dată de Gheorghe Alexici în *Însemnări dintr-o călătorie*, în "Noua Revistă Română", XI, 1911, p. 278-279, cf. idem, *Material de limbă din Codicele de Petrova*, în "Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XIII, 1912, I-II, p. 101-103; Nicolae Drăganu, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea,* în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, (extras). Unele probleme lexicale au

BDD-V1906 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)

Textul anonim prezintă multe particularităţi sintactice, morfologice şi lexicale explicabile prin influenţa maghiară. Acest bogat material lingvistic, uneori, se îndepărtează de construcţiile „obişnuite“ ale limbii române, dar, în acelaşi timp, are nişte trăsături comune cu textele calvino-române menţionate mai sus, conturând, în unele cazuri, un fel de sub-normă literară care întăreşte unitatea stilistică şi dialectală a acestor scrieri.

Un prim fenomen deosebit, datorat influenţei limbii maghiare remarcat în Psaltirea din 1660 este folosirea condiţionalului pentru a exprima perfectul simplu la modul indicativ: „Durere morczej kend *m-are 'nkundsura* feczi lu Belial *m-are szperia*“, 9, 10 XVIII; „Alenis kend *are fudsi* Siragul kend *are szkepa*, LXVIII 58, 59 etc. Sensul acestor fraze nu este de condiţional, ci de perfect, şi le putem parafraza astfel: *„Când durerea morţii m-a înconjurat (înconjură)/copiii lui Belial m-au speriat (speriară); Duşmanii când au fugit (fugiră)/ Armata când a scăpat (scăpă)* etc.

Această întrebuinţare a condiţionalului, oricât de surprinzătoare ar putea să pară, nu reprezintă totuşi un caz singular. În limba română veche, o întâlnim nu numai la autori ca Viski sau Agyagfalvi, ci şi în PO, unde, ca şi în textul nostru, se datorează unei traduceri servile a originalului maghiar în care verbele apar la condiţional[2].

În textul cercetat, complementul indirect la dativ înlocuieşte frecvent alte complemente de obicei construite prin acuzativ cu prepoziţie: „Fii-m milosztivnik Domne mie“, CXLIII-36 (= fii milostiv cu mine); „Domnul lu Jakob tsel mare Adsutor jeszte jel nove“, XLVI 43-44 (= pentru noi); „Csine va fi dare domn nove?“, XII-16 (= pentru noi), „Tu jest bun numaj Domne mie (= cu mine)“, CXVIII-107 etc. Şi în aceste cazuri, de cele mai multe ori, textul român reproduce construcţia sintactică maghiară în care este folosit dativul (nak/nek): „Kegyelmezz-meg Uram énnékem; A Jákóbnak nagy Istene Dolgainknak Segedelme“ etc.

Tot aşa complementul indirect la dativ împreună cu verbul *a fi* este folosit în locul verbului *a avea*: *„*Ke *-j* ferikat kuj *je* nedesde n Domnul“, II-52, „*Kuj* en inime nu-*j* alnicsie“, XXXII-7; „Orasul tsesztuj kraj mare Nu-*j* szocz pre pement *keruje*“, XLVIII 9-10 (= *Oraşul …care nu are soţ pe pământ*) etc[3].

---

fost analizate de noi în *Contributo al lessico del Romeno antico*, în *Studi offerti ad Alexandru Niculescu dagli amici e allievi di Udine*, Forum, Udine, 2001.

[2] Cf. Densusianu, HLR II, p. 232.

[3] În textul nostru găsim şi exprimări "normale", precum: "*En tine* ***am*** *numaj nedesde*", VII-1.

BDD-V1906 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)

Asemenea construcţii s-au păstrat în limba română numai în expresii ca „mi-e foame“, „mi-e sete“ etc. În literatura veche, cazurile în care verbul *a avea* este exprimat prin dativ însoţit de verbul *a fi*, sunt numeroase şi se explică prin intermediul unui model străin[4]. În textul nostru se reproduce, de fapt, construcţia maghiară cu verbul *a fi* plus dativul *-nak/-nek* în locul verbului *a avea*.

Deseori, în textele calvino-române, am notat folosirea aparent tranzitivă a unor verbe. De pildă, după verbul *a căuta* (cu sensul de „a privi“) complementul indirect este introdus prin prepoziţia *pre*: „Trupu-m sz-au doszpit de tremur mare Keutend ***pre*** *dsudekata* ta vertosze“, CXIX (15) 23-24; „Okij aj mjej ***pre*** *acseja* sze kaute“, CI-21 etc. În exemplele citate este vorba, probabil, de un calc după maghiară: *A te kemény itéletedre nézvén*, respectiv *Az én szemeim azokra nézzenek*, în care sufixul *-ra/-re* (= *asupra, către*) este tradus cu prepoziţia ***pre***. Cazuri de acest gen sunt destul de frecvente în textele române transcrise cu ortografie maghiară, în Frag. Tod, de pildă, citim „ke porte grise Domnul *pre tine*“, adică „Domnul are grijă de tine“, unde prepoziţia *pre/pe* se explică prin magh *te read*, adică literal *pe tine*[5].

Construirea complementului indirect cu prepoziţia ***pre*** pare a fi influenţată de limba maghiară şi în alte cazuri, ca de pildă: „Zbjare *pre* prade de fomete mare“, CIV - 83, adică *zbiară către pradă din cauza foamei*; „Ureki-cz plake tu *pre* kuventulu-m“, LXXVIII-2; „Den cserur oki-cz plake *pre* noj“, LXXX-50, adică *la cuvântul meu* şi respectiv *asupra noastră*. În aceste pasaje în textul maghiar complementul indirect este introdus tot de sufixul locativ *-ra/re*: „*Orditnak a prédá**ra** éhség miatt*“; „*Füledet hajtsad az én beszédem**re**“*; „*Mennzekböl szemed forditsd **reánk**“*. Exemple foarte asemănătoare cu cele abia citate se întâlnesc şi în alte texte române vechi traduse din maghiară, precum Fragmentul Todorescu: „Plake-tz Domnezeu urekile tale *pre* rugaczune crestinilor tey*“, 2r/5* sau în Catehismul Fogarasi: „Plekare a neravelor nosztre *pre* pekat“, 40.

În versetele „*Pentetsile si macele **Ketre** pæment esz maj lipite*“, XLIV 103-104, folosirea prepoziţiei ***către***, unde ne-am fi aşteptat la forma „*lipit de pământ*“, este datorată traducerii formei maghiare: *földhöz ragadott*. Tot din cauza traducerii prea fidele, *către* este folosit în loc de *între*: „*Dzicse Dumnezeu: Babylonie **Ketre** cseja numer kare me cunoszk*“, LXXXVII-8.

[4] Todi, *Elemente*, p. 247-248.
[5] Cf. Gheţie, *Texte*, p. 316.

BDD-V1906 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)

Prezența complementului instrumental este calchiată după limba maghiară în expresia: „***Ku prade*** *sze empercire*“ (*prédával osztozának*) LXVIII-65, adică *au împărțit prada*.

Cu totul deosebită ni se pare următoarea structură sintactică: „*ke Domnul sztrigatul mjeu aszkultat au plensul mjeu*“, VI-*46-47;* „(…) *jel pre tocz nistotosi /aszkulta va pre doszediczi*“, IX 47-48 etc. Ambele pasaje prezintă două complemente directe (*strigătul* şi *plânsul,* respectiv *nistotoşi* şi *dosediți*) dependente de un singur verb (*a asculta*). Frazele, aşadar, trebuie interpretate după cum urmează: *Domunul a ascultat strigătul meu şi* (*a ascultat*) *plânsul meu*; *el îi va asculta pe dosediți şi (îi va asculta) pe nistotoşi*. Acest procedeu apare frecvent în textul nostru şi reproduce fidel o construcție maghiară. De pildă, prima frază citată în limba maghiară sună aşa: *Mert az Ur kiáltásom Meghalgatá sírásom* unde de verbul *meghallgat* depind două substantive (*kiálatás* şi *sírás)*. Construcția se întâlneşte şi în alte texte româno-calvine, vezi, spre exemplu Frag. Tod. 4r/15: *May mult pamentul syenczele nu y ua azkunde trupul luy = Mai mult pământul nu-i va ascunde trupul şi sângele lui*.

Adesea, în textul cercetat, circumstanțiala finală este introdusă prin locuțiunea *cum să*: „*Feklia* me jeszte kuventul teu Kare de vedere en kale a me ***Cum*** derept ***sze*** emblu kerara ta“, CXIX (11) 1-3, adică *...care dă lumina în calea mea ca să umblu drept pe cărarea ta.* „Frendse si zdrobeste mislokul lor ***Cum*** derept ***sze*** nu sze pote redika“ LXIX 79-80; „Pre beszereka ta ku putere Au szuit ***cum*** acsaja ***sze*** zdrobaszke“, LXXIV-17 etc. Folosirea construcției *cum să*, cu valoare finală, ar putea să fie datorată prezenței în originalul maghiar a conjuncției *hogy* (= *cum* sau *să*), totuşi trebuie menționat că în limba veche acest tip de subordonare apare relativ frecvent şi în textele traduse din alte limbi sau în creațiile originale, aşa, de pildă, Coresi în prefața *Molitvelnicului* (1567-1568) scrie: „rumâneşte am scris acest Molitvenic, ***cum să*** înțeleagă şi popa ce zice însuşu“[6].

În manuscrisul nostru multe substantive compuse sunt, de fapt, nişte locuțiuni substantivale calchiate după maghiară: *stătătura de băsău* „răzbunare“ (< magh. *bósszuálló*) LXXIX-23; *stătător de băsău* „răzbunător“ (< magh. *bósszuállas)* XCIV-1, *dătătură de har* CXVI 29-30 „mântuire, har“ (< magh. *hálaadás) făcător de silă* „om violent“ (< magh. *erőszak-tev*) CXL-3. Aceste

[6] Alte exemple în Densusianu, *HLR II*, p. 410; M. Avram, *Evoluția*, p. 99-102; ILRLV, p. 169 şi 367-368.

BDD-V1906 © 2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)

calcuri le regăsim şi în alte texte vechi, de pildă: *dătătură de har* la Agyagfalvi, 118, FIK 9, 31,47 şi în Anon. Car. *Deteture de har*. *Gratiarum actio*; *stătător de băsău* FIK, 74, Agyag. 3 etc., *a sta de băsău* „a se răzbuna“ PO 34/20; *stătătură de băsău* „răzbunare“, Sicriul de Aur 24r etc.

Tot calcuri din limba maghiară sunt cuvintele compuse *omeny unicz* (= oameni uniți) LXVIII-28, calchiat după magh. *egyes embereket* şi *chipuri făcător* „sculptor, iconar“ CXXXV-58 (< magh. *kép formáló*).

În textul nostru găsim numeroase compuse formate din verb + adverb care imită servil formele verbale complexe din limba maghiară şi creează o relație specială între aceste două părți de vorbire. Calcuri de acest gen apar şi în alte texte româno-calvine traduse din limba maghiară între secolul al XVI-lea şi al XVII-lea[7]. Iată câteva exemple:

a spune afară „a spune, a declara“: „***Afare szpune** nu stiu*“, XL-26 — după magh. *kimond;*

a plivi afară „a plivi“: „*Utrinde* Dumnedzeu Pre tine ***pleveste afare***“, LII 14-15 — după magh. *kigyomlal*;

a şterge afară „a şterge“: „Den kártá ta *sterdse* pre jej *afare*“, LXIX-91- după magh. *kitöröl*;

a scoate afară „a elibera“: „De szupt tovar greu Ej ***szkos afare*** jeu“ LXXXI 31-32 — după magh. - *kihoz*;

a slobozi afară „a rosti, a emite“: „*Szlobode afare* kuventul luj“, CXLVII-57 — după magh. -*kibocsát*;

a lua afară „a scoate“: „*Ja-me˘ afare* den csaszte imale“, LXIX-41 — după magh. - *kivesz;*

a ridica sus „a ridica“: „Es ***redike szusz*** kapetile“, LXXXIII-6 — după magh. - *felemel;*

a lua sus „a înălța, a considera“: „Jeu pre jel vo*j* ***lua szusz*** ka fet neszkut al mjeu“, LXXXIX-69 — după magh. - *felvesz;* aceeaşi construcție poate să însemne şi „a înțelege“: „*Ja-m szusz* nevoje si me oszvejeste“, CXIX (20) 4 — după magh. *felfog*;

a creşte sus „a creşte, a se matura“: „Unde acsesty porobocs micsi; ***Creszk** szusz* si esze fak mare“, CXXVII-20-21 — după magh. *felnevel*;

[7] Cf. Viorica Pamfil, *Calcurile româno-maghiare în **Palia de la Orăştie***, CL, II, 1957, p. 215-216.

BDD-V1906 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)

a striga sus „a invoca, a striga“: „Jeu ketre Domnul ***szusz sztrigaj***“, CXLII-1 „Redikaj jeu sztrigatul mjeu Dake ***sztrigaj szusz*** la jel“, LXXVII 2-3 — după magh. - *felkiált*.

a merge sus „a se răspândi“: „En beszereke-j graju-m ***szusz mersze***“, XVIII-15 — după magh. *felhat*;

a bate jos „a strivi, a lovi“: „***Betu dsosz*** vertute a me“, CII-97 — după magh. *lever*;

a pogorî jos „a coborî“: „*Si* pre szfent Sionul ***dsosz pogore***“, CXXXIIII-11 — după magh. - *leszáll*;

a căuta jos „a privi în jos“: „Domnul Dumnedzeu den tser *josz kaute*“, LIII-6 — după magh. - *alátekint*;

a veni înainte „a înainta, a înşira“: „Ku sirag ***venit au nainte***“, XLVIII 13-14 — după magh. - *elöjön*;

a lua înainte „a reproşa“: „(…) tse tine voj ***luva nainte“***, L-47 — după magh. - *elövesz*;

a duce înainte „a aminti“: „Vina sze vej ***ennainte ducse“***, XC-22 — după magh. - *elöhoz*;

a spune înainte „a enumera“: „Porencsile-cz ku budzele mele Si cuvintele dulcse gurej tale Cu dare de har ***szpun-oj nainte***“, CXIX (2) 13-15 — după magh. - *elöszámlál*;

a strânge întruna „a culege, a pune unu lângă altul“: „***Sztrindse entruna*** pekatele˘ lor“, LXIX-88 — după magh. - *összeszed*;

a merge înluntru „a intra“: „Ke noj vom ***merdse enluntru***“, CXXII-3 după magh. - *bemegy*;

a căra înluntru „a căra într-un loc“: „Bukurend ***enluntru kare“***, CXXVI-24 după magh. - *behord* etc.

Adeverbul *orbiu* în construcţia *cu orbiu* „cu îndrăzneală, fără teamă“ (< *orb* + *-iu*): „Pre rej tocz pusztineste si stergse Kare cu ***orbiu*** ku mulcie mare Fac pusztinale pre urikul teu“ reprezintă un caz destul de interesant de interferenţă lingvistică. Cuvântul *orbiu*, care nu este înregistrat în dicţionare, în textul nostru traduce expresiile maghiare *vakmerőség* = *îndrăzneală* sau *vakmerőképpen* = *în mod temerar*. Rădăcina maghiară *vakmerő* este compusă din *vak* = orb şi *merő* = absolut, deci probabil *orbiu* este un calc după acest cuvânt maghiar. Din punct de vedere formal există o problemă în legătură cu sufixarea acestui cuvânt, sufixul *-iu* fiind adăugat de obicei la substantive de tip *aur,*

BDD-V1906 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)

argint, aramă etc. pentru a crea adjective precum *auriu, argintiu, arămiu* etc. O explicație posibilă pentru derivarea cuvântului nostru ar putea să fie sufixul maghiar -*ul*, prin care, în limba respectivă, se creează adverbe pornind de la adjective: *magyar - magyarul*; *rossz* („rău“) - *rosszul* etc. Această ipoteză a fost formulată prima dată de V. Bogrea pentru a explica glosa din Anon. Car. *Lupiul. More lupino* (DR, III, p. 803). Problema este analizată şi de N. Drăganu care crede că şi forme precum *Ararul. Raro*, *Adesul. Frequenter* şi *Amenuntul. Minutatim*, tot din Anon. Car., şi *nebuniul, orbiul*, atestate în Viski tot cu sens adverbial, trebuie puse în legătură cu acest sufix de origine maghiară (cf. DR, IV, p. 147-148). Drăganu totuşi admite că „e greu de spus însă cum s-a făcut derivațiunea acestor trei adverbe (…) cât timp nu ştim sigur cum se rosteau: cu *i* ori cu ă„ (Idem, p. 148, nota 1).

Exemplele înşirate în această scurtă sinteză se datorează voinței de a reproduce cât mai fidel originalul maghiar şi imprimă textului nostru un aspect livresc, artificial, în general străin specificului limbii române. Dincolo de aceste aspecte, totuşi, am putut evidenția că unele calcuri după limba maghiară întâlnite în Psaltirea anonimă au circulat şi în alte texte româno-calvine. Prezența acestor forme în mai multe texte nu poate să fie întâmplătoare şi ne face să presupunem existența unei norme „paraliterare“ în astfel de scrieri redactate între secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, în Banat şi în Hunedoara.

BIBLIOGRAFIE

Agyagfalvi = *Cartea de cântece*, copiată de Gergely Sándor Agyagfalvi, Hațeg, 1642, (ms.) exemplar fotocopiat păstrat la Catedra de limba şi literatura română din Budapesta.

Anon. Car. = *Anonimus Caransebesiensis*, (ms), cf. Gr. Crețu, *Anonimus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, după manuscriptul din biblioteca Universității din Pesta,* în „Tinerimea română“, 1898, nr. 1, p. 320-380.

M. Avram, *Evoluția* = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, Bucureşti, EA, 1960.

CL = „Cercetări de lingvistică“, Cluj, I, 1956 -.

Densusianu, *HLR I-II* = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine.* Tome premier. *Les origines*. Tome II. *Le seizième siècle*, Paris, 1901, 1938.

BDD-V1906 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)

DR = „Dacoromania“, Buletinul Muzeului Limbei Române, condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1921-1948.

FIK = L. Tamás, *Fogarasi István Káteja*, Kolozsvár, 1942.

Frag. Tod. = *Fragmentul Todorescu,* vezi Gheţie, *Texte*.

Gheţie, *Texte* = AAVV, *Texte româneşti din secolul al XVI-lea.* I. *Catehismul lui Coresi* II. *Pravila lui Coresi* II. *Fragmentul Todorescu* IV. *Glosele lui Bogdan* V. *Prefeţe şi epiloguri.* Ediţii critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon (coordonator I. Gheţie), Bucureşti, EA, 1982.

ILRLV = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* de Gh. Chivu, M. Costinescu, C. Frâncu, I. Gheţie, A. Roman Moraru şi M. Teodorescu. Coordonator I. Gheţie, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1997.

Istvánházi = *SOLTARILYE A LUJ SFUNT DAVID SI PROROK Szkrisze ku asutoria luj Dumnyetzou, in Riu de Mori. Anno nosztri Iesus Christi 1703. In kurtya Sinsztyityi Supunzeszi Kendeffî Janosje gyelá* Styéfán Istvánházi, ms. păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, cod. 579/a-b.

LR = „Limba română“, Bucureşti, 1952-

Lex. Mars. = *Lexicon Marsilianum*, în C. Tagliavini, *Il «Lexicon Marsilianum“: Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, Bucureşti, 1930.

Pamfil, *Elemente* = V. Pamfil, *Elemente regionale în lexicul „Paliei de la Orăştie*“, în CL, III, 1958, p. 227-248.

PO = *Palia de la Orăştie 1581 - 1582.* Text - Facsimile - Indice de V. Pamfil, Bucureşti, EA, 1968.

Psaltire anonimă = Psaltirea lui A. Molnár, tradusă în limba română, 1660 cca., manuscris anonim, păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, cod. R-1813.

Sicriul de aur = Ioan Zoba din Vinţ, *Sicriul de aur. Carte de propovedanie la morţi.* Sas Sebeş, 1683, Ed. Anton Goţia, Bucureşti, Ed. Minerva, 1984.

Todi, *Elemente* = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Piteşti, Paralela 45, 2001.

Viski = *A luj SZVENT DAVID Kraj, SI PROROKul a szutye csincs dzecs de SOLTARI, Kari au szkrisz ku menile luj VISKI JÁNOS. en Bóldógfalavo 1697*, ms. păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj Napoca, cod. 1831.

BDD-V1906 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)

INTERFERENZE LINGUISTICHE
ROMENO-UNGHERESI NEL XVII SECOLO

Riassunto

Nei testi che appartengono alla corrente religioso-culturale romeno-calvinista si incontrano numerose influenze linguistiche ungheresi. Nella traduzione anonima del *Psalterium Hungaricum* (1660 circa) si possono rilevare numerosi esempi di traduzioni influenzate dall'originale ungherese che danno vita a costruzioni sintattiche estranee alla norma linguistica romena ed a calchi linguistici che hanno circolato anche in altri testi romeni tradotti dall'ungherese tra il XVI ed il XVII secolo. Tali corrispondenze lasciano presupporre che gli autori romeno-calvinisti abbiano seguito una sorta di subnorma letteraria comune per la redazione dei propri testi.

BDD-V1906 © 2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:46:28 UTC)